

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

X Yazı

Yeməkləri gətirib paylayanda qoca bir qurdun ulaması eşidildi. Tuman xan bütün heyvanların dilini bildiyindən bu qurdun nə söylədiyini də anladı. O deyirdi: "Çox heyif ki, mən artıq qocaldım. Ovuma çata bilmirəm. Əgər çatmırsansa, tuta bilmirəm, tutursansa parçalaya bilmirəm". Qoca qurd sözünü qurtaran kimi üç cavab qurd belə cavab verdi: "Əgər sən yaşlı və gücsüzsən, bizim gücümüz var. Əgər hər gənc yaşlıya kömək etməzsə, onun nə dəyəri var. Bu gecə duman, qaranlıq və şiddətli tufan olacaq. Bundan istifadə edib toy üçün gətirilmiş heyvanların hamısının quyruqlarını, qanqlarını parçalayıb sənə verəcəyik. Bunları nə isə yəyirsən, həmişə sənə belə kömək edəcəyik". Göl Erkin xanın qoyunları qoruyan Qara Barak adlı iti onların yanında idi. Bu it belə cavab verdi: "Əgər padşah mənə isti yağlı bir quyruq versə, sizlərdən heç birinizin bir quzuya belə əl uzadıb, yiyələnmənizə yol vermərəm".

Padşahoğlu (padşahzadə) Tuman bunu eşitdikdən hazır yeməklərin üstündən bir quyruq götürüb itə atdı. Ətrafındakılar dedilər: "Heç itə də belə quyruq atarlar?". O belə cavab verdi: "Göl Erki xanla aramızda heç bir anlaşmazlıq (inciklik) olmasın deyə atdım. Həm də belə deyirlər ki, birinə sədəqə versənsən əvvəl itə vermək lazımdır. İt qəmsiz olarsa, biz də qəmsiz olarıq. Bunun üçün bu quyruğu verdim". Sonra yeyib yaddılar. Gecə yarısı Tuman xan oyanıb yanındakılara dedi: "Baxın görün, baxırdı külek əsir ya yox? Baxıb gördülər ki, ətraf qaranlıq, külek əsir, dəhşətli yağış yağır. Bunu Tuman xana söylədilər və Tuman xan qurdların sözününüz düz olduğunu anladı. Bir qədər ayazlıqdan, külek və qar dayandıqdan sonra, iti axtardılar və qoyunları da gördülər. Tuman xan Qara Barakın sözündə durub-durmadığını bilmək istədi. Yanındakı üç yüz döyüşçü Qara Barak və qoyunların haraya getdiyini öyrənmək üçün dörd bir yanı axtarmağı əmr etdi. Axtarib öyrəndilər ki, gecə qoyunlar qurdlardan qorub hürkmüş, qurdların izlədiyi Qara Barakla birlikdə, təkəc bir yolu olan Ağıl adlı bir keçidə tərəf getmişdilər. Qara Barak qurdlarla vuruşmuş, keçidin girəcəyini tutaraq qurdların qoyunlara hücumuna yol verməmişdi. Tuman xan bunu bilib, dərhal atını mindi və oraya getdi. Vəziyyəti gördü və bütün qurdları qırdı. Bu itin de sözündə möhkəm durduğunu özü gördü. Əmr etdi ki, qoyunları Erki xanın yanına aparsınlar. Erki xan Tuman xanın gəldiyini bilib onu təmtəraqla qarşılamğa çıxdı. Göl Erki xan Tuman xana dedi: "Bu qəder qoyuna görə bir şahzadənin güc sərf edib yorulmasına dəyərmə? Əgər bu qoyunlar və bunlardan min dəfə artığı da qırılsaydı heç bir şey olmazdı? Biz hamımız sən qulların və hər nəyimiz varsa, sənindir. Çünki sən bizim xanımızsan". Tuman xan cavab verdi: "Əslində qoyunun sayının heç bir fərqi yoxdur. Amma ad-sanımız və bəxtimiz baxımından bunların qırılması pis olardı. Sonra camaat deyirdi ki, Tuman xanın ayağı uğurlu, düşərlilədi, onun şərəfinə verilən toyun qoyunları tələf oldu".

Sonra toya başladılar və bu toy yeddi gün yeddi gecə davam etdi. Toyda hər gün doxsan qoyun və doqquz dayağ kəsirdilər. Bu arada Qorqud irəli çıxıb Tuman xana dedi:

"Atan vəfat edərkən sən körpə uşaq olduğun üçün padşah naibinin kim olacağını aramızda götür-qoy edib, sən böyüyənə qədər Göl Erki xanı seçdik. İndi artıq sən böyümüşsən və uğurla bu mövqeyə çatmışsan. Göl Erki xan qocalmış və bu gündən sabaha çıxacağı belli deyil. İndi sən onu işdən ayırıb uzaqlaşdırsan xalq bunu yaxşı qəbul etməz və bu da sənə alicənablığın bir sıraya sığmaz, çox təəcüblü və ecayib görünür. Ən yaxşısı budur ki, sən onun qızını alasan və o da bütün mal dövlətini və xəzinəsini sənə verər. Bir müddətdən sonra o öləndə taxtı hər şeyi ilə sənə qalar".

Tuman xan Göl Erki xanın qızlarını toyda kasa tutanda görmüşdü. Qızlarından birini bəyəndi və onu istədi. Bu səbəbdən toy, əyləncələr və

Əbu-l Qazidə hadisələr belə şərh edilmişdir: "O vaxtlar Əfşar ilində Ayne adlı xan var idi: o, həmin qızı öz oğluna istəmişdi. Göl Erki razılaşmışdı və qızı verməli idi. Qızın Tuman xanla verildiyini eşidən Ayne xan qoşun yığıb Göl Erkinin zərinə getdi. Göl Erki böyük qoşunla onun qabağına çıxdı vuruşma oldu. Göl Erki Ayne xana qalib gəldi, onun oğlunu öldürdü və Əfşar qoşununu darma-dağın etdi".

Tuman xan bu yerdə bir il qaldı. Onun arvadı olan Göl Erki xanın qızı ərinin o məmləkətdə bir müddət daha qalacağını bilib özü oraya yola düşdü. Bu vaxt o, hamilə idi və doğumu da yaxınlaşırdı. Yolda bir uşaq dünyaya gətirdi. Bunu Göl Erki xana xəbər verdilər və hər ikisini onun yanına göndərdilər. Göl Erki xan uşağı yanına gətirdi, toy qurdu və bu oğluna Kayı Yavqu (Yavlı) xan adını ver-

di, bundan sonra onun adı Tigen Bile Er Biçken Kayı Yavqu xan olsun! "Bunun mənası bir adamın başını Tikan otu ilə üzən (biçən) deməkdir.

Bir müddət sonra Göl Erki xanla Tuman xan taxta oturdğu vaxt toy idi və Tuman xanın oğlu da orada idi. Hamının yanında o Göl Erki xana dedi: "Bu taxtda oturmaq mənə atamın haqqıdır. Uzun müddətdir ki, sən buna sahib çıxmısan. Atam böyüyəndən sonra anamı ona verdin ki, hələ də taxta oturub hökm edə-sən. İndi isə mən də böyümüşəm, sən isə çox qocalmışsan. İndi taxtdan enib onu yiyəsinə vermək vaxt gəlməyibmi? Hər bir böyük və kiçik bilir ki, bu taxt bizim haqqımızdır. Bundan belə taxtda oturma, aramızdakı dostluq və birlik, düşmənçiliyə və anlaşmazlığa çevrilməsin".

Göl Erki xan bu sözləri eşidib bir müddət durdu, sonra dedi: "Mən bu

lar, haqq-ədələtdən dönməsinlər. Necə ki, biz etmişik".

Sözünü bitirdikdən sonra zarafatla nəvəsi Kayı Yavquya dedi: "Ey mənim qızımın oğlu! Axırda mənimlə düşmən oldun. Gəl, sevincle taxta otur!" Bu vaxt uşağın doqquz yaş vardı. Cavabında dedi: "Mənim bu bərədə atamla sözümlə və məsləhətim var. Sabah bizim günümüzdür və nə edəcəyimizi bilirik, sən sözünə ehtiyacımız yoxdur".

Toya gələnlər getməyə hazırlaşarkən, atları yəhərleyərkən gecə oğul atası ilə məsləhətləşib ona belə dedi: "Atası sağ ikən oğulun taxta oturmaması doğru deyil. Sən bir toy qurub taxta otur. Mən isə yalnız sən qocalandan sonra taxta oturaram". Atası onun sözünü bəyəndi və qəbul etdi. Həmin gecə atasının vaxtında iş başında olan bəyləri (üməra), məmurları və amillərin çağırılması və hamının yığılması üçün elçilər göndərdilər. Hamı yığılanda toy başladı. Bu toy ele gözəl qurulmuşdu ki, bundan irəli heç kim beləsinə görməmişdi. Toy düz on üç gün çəkdi. Tuman xan ilk gündən taxta otur-

Cami ət-təvarixin Oğuznaməsi

tamaşalar bir ay uzandı.

Bir müddət keçəndən sonra Tuman xanın böyük qadını başqa evlərin qarşısında qurmuşdular. Bir gün Tuman xan taxtda oturub mürgüleyir-

di və bayırdan keçən bir qadının sözünü eşitdi. Guya Ayne (İne?) Xanın oğlu Uce xan deyirmiş ki, Tuman xanın aldığı Göl Erki xanın qızını daha əvvəl mən sevmişdim və alacağdım. Amma o, araya girib qızı aldı, onun yanına gedəcəyəm, savaşıb qızı geri alacağam. Tuman xan bu sözləri eşidib, özünün xəbəri yoxmuş kimi aparmağı gerek bilmədi. Yerindən qalxaraq əsgərlərini çağırıb yığıdı və Uce xanın üzərinə getdi.

Oraya yetişdiyi zaman Ayne xan (Əfşar xanı) çıxmıdı, savaşımağa Uce xan gəldi. Tuman xan onunla savaşıdı, qalib gəlib iki gün, iki gecə onu paytaxtına qədər qovdu. Nəhayət, yüz süvari ilə onun ordusunu bir daha basdı. Uce xanı tutaraq geri döndü və öz ordusuna qoşuldu. Bir müddət onların ölkəsinin hündərinde qaldı. Uce xanı hüzuruna çağırıb dediyi sözləri və fikrini soruşdu. Lakin o, heç bir vəchlə bunları boynuna almırdı. Onun adından deyilib Tuman xana çatan sözləri də üstündən atdı. Bu bərədə heç nə danışmadı. Cavab olaraq yalnız bunu dedi: "Aramızdakı savaşın səbəbi yalnız odur ki, sən bizim ölkəmizə hücum etmişsən, biz də buna qarşı dumalı olmuşuq". Tuman xan onun heç bir vəchlə üzr diləmədiyini görüb öldürülməsini əmr etdi.

di. Qızını Tuman xanın yanına göndərdi və onlar bir-birinə qovuşdular.

Daha sonra Tuman xan Ayne xana üz tutub dedi: "Ata-babalarınız həmişə ata-babalarımıza il olub boyun əyiblər. Amma oğlun bizə qarşı pis fikirlər bəslədiyi üçün öldürülməsini əmr etdim. Əgər indi sən ürək-dən mənimlə danışıb, əvvəlki kimi itaət edərsənsə, düzgünlüklə vergiləri göndərsənsə mən bu ölkəni sənə verirəm". Ayne xan itaət göstərmiş, səmimiyyəti göstərdi və Tuman xan da bu vilayəti ona verdi. Böyük razılıqla onu geri yolladı, özü də paytaxtına döndü.

Uşağın üzünü görəncə sevinc və şadlıqdan nə edəcəyini bilmədi. Bir müddət Göl Erki xanla birgə ədalətli, düzgünlüklə işlər gördü.

Daha sonra oğlu Kayı Yavqu böyüyüb yetkinləşdi və bir dəfə çay kənarında bir gənc ilə oynayırdı. Yoldaşına hirsənib qamış qələm qədər nazik (türklər tikan deyirlər) üç ucu olan bir otu götürüb onu yoldaşına vurdu və onu qələm kimi iki yerə böldü. Bu otun ucları almaz kimi idi. Otuna vuran kimi, kəsici ucları uşağın boğazını üzdü. Hamı bunu görüb dəhşətə gəldi.

Tuman xan bu hadisəni bilib dedi: "Mənim oğlum kim nə deyir desin Tanrıdan qüvvət alır və ərz etdi

sözləri daha əvvəl bilməli, söyləməli idim və sən tikan ilə birini iki böl-düyün gün taxtı sənə verməli idim. Ancaq sən mənə tez tərpəndin və düz deyirsən. Mən nə deyə bilərəm ki".

Ertəsi gün Göl Erki xan böyük bir toy (mədis) qurdu. Tuman xanın atalarından qalan qızıl evini (qadır) başqa evlərlə birlikdə qurdular. Göl Erki xan Qorqudu, bütün Oğuz nəslini (uruq) böyükləri (əkabir) və digər görkəmli adamları (əşrəf) çağırıb dedi: "Otuz iki ildir ki, mən bu taxta oturmamışam. Bu gün bu, Tuman xanın haqqıdır və ona da atasından qalmışdır. Əgər bizim nəslimizdən (uruq) biri padşah olmaq istəsəydi, bu, boş bir xəyal olardı. Padşahlıq taxtı, bunun üçün Ulu Tanrı tərəfindən seçilənlərə və onların nəslindən olanlara layıqdır. Bu bir həqiqətdir ki, bu kökdən gələnlər əsla yanılmazlar, amma mən yanıla bilərəm. Buna görə taxtda oturduğum otuz iki ildə mənəndən inciyən olubsa söyləsin". Oradakılar bir ağızdan cavab verdilər: "Biz hamımız sənənin bütün hərəkətlərindən razı və məmnunuq. Könlümüzdə sənəndən bir inciklik tozu qalmamışdır". Sonra taxtı Tuman xana qaytarıb dedi: "Belə bir şərtlə taxtı veririm ki, onlar da atalarının davrandığı kimi davransın-

du. Yüz gün keçdikdən sonra öz arzusu ilə taxtdan düşdü və oğlu Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavqu xanı taxta oturtdu. Bu xan doxsan il padşahlıq etdi. Çox qorxmaz, ləyaqətli, namuslu bir adam idi, bütün ölkələri yasanın hökmünə tabe etdi və dünyanın hər yerindən ona vergilər göndərdilər. Doxsan il padşahlıq etdikdən sonra öldü. Dəfnəndən və yasdən sonra bəyləri (üməra) və yaxınları toy qurub oğlu Uladmur Yavqu xanı taxta oturdular. Onun Qara Alp adlı bir kiçik qardaşı var idi və qardaşından daha çox sevilib-sayılırdı.

Oğuz dövlətində dövlət təşkilatı

Oğuz dövlətində ilde azı üç dəfə dövlət tərəfindən toy (mədis) tutulardı. Oğuzların yabqular tərəfindən başçılıq edilən dövlətləri vardı. Oğuzların Cami ət-təvarixin Oğuznaməsində verilmiş əfsanəvi tarixində bu yabquların bir çoxlarının adı verilmişdir. Yabquların bizə məlum olan aşağıdakı məmurları vardı: sübaşı, yeni ordu komandanı. Sübaşının bir nəfər, yoxsa bir neçə nəfər olduğu bilinmir. Səlcuqlar bu vəzifəni və bu sözü Anadolu, Azərbaycan və İrana gətirdilər. Səlcuq dövründə sübaşı ünvanı bölgələrin hərbi valilərinə verildi. Yabquların digər yüksək məmuru Kül-ərkin idi. Kül-ərkin yabqunun naibi və ya vəkili deməkdir.

Oğuz yabqu dövlətində tarxan və yınal ünvanları daşıyan şəxslər də vardı. Lakin bunların sadəcə olaraq əsilzadə titulları, yoxsa məmur ünvanları kimi işləndiyi bilinmir.

Yabquların möhür və fərmanlarına tuğra deyilir. Oğuzlar bu sözü İran, Azərbaycan və Anadoluya da gətirdilər. Oğuzlar işlərini məclislər quraraq məsləhət (gənəşmə) yolu ilə həll edirdilər. Oğuz sübaşısı Ətrək tarxan, Yınal kimi Oğuz başçılarını yabqu çağıraraq xalifənin nümayəndə heyətinə qarşı necə davranmaq bərədə onlarla məsləhətləşmişdi. Yabquların divanları fəaliyyət göstərirdi. Orada ovçubaşı, əmir-axur kimi məmurları, çavuşları (təşrifət məmurları), bəxçilərin (mühafizlər) olduğu şübhəsizdir. Oğuz boylarına aid bütöv siyahı Rəşidəddin tərəfindən verilmişdir. Bu siyahıların əhəmiyyəti ondadır ki, onlar olmasaydı, Oğuz boylarına aid siyahı düzəlmək bizim üçün çox müşkül, hətta qeyri-mümkün olacaqdı. Kaşğarının siyahısında yalnız məmlük dövrü salnaməçilərinəndən istifadə etmişdir.

(ardı var)